

# Kant 300

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.19740>

2024-ben világszerte megemlékeztek Kant születésének 300. évfordulójáról. Annak a sokszínű közösségnek a tagjai, amelyet valaha „az írástudók köztársaságának” neveztek, s amely a kései német felvilágosodás halványuló reményeinek ingatag alapjaként az idősödő Kant számára is oly fontos volt, megszámlálhatatlanul sok konferencián ünnepelték a filozófust – Kijevtől Kalinyingrádon át Pekingig, Washingtontól Bonnon át Jeruzsálemig, Dublintól Limán át a kutatóit *online* egybegyűjtő szubszaharai Afrikáig, Lisszabontól Teheránon át Ho Si Minh-városig. Ebből persze nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy Kant – ha máshol nem is, legalább a *Respublica Litterarum* világában – „közös nevező” lett. Az azonban kétségtelen – és fölöttébb figyelemre méltó –, hogy csaknem mindenütt olvassák, értelmezik, vitatják, a legkülönbözőbb összefüggésekben aktualizálják, használják és felhasználják műveit.

A Kant előtt tisztelgő szimpóziumok hosszú sorában természetesen hazai rendezvényeket is találunk, többek között az ELTE BTK Filozófia Intézetének és a PPKE BTK Filozófia Tanszékének közös, kétnapos konferenciáját, amely 2024. április 22-én (Kant születésnapján) kezdődött, és amelynek a szervezők – Forczek Ákos, Hankovszky Tamás és Ullmann Tamás – a *Filozófia „emberi álláspontról”* címet adták. Jelen lapszámunk az itt elhangzott előadások tanulmányváltozatainak körülbelül a felét tartalmazza, zömmel (de nem kizárólag) olyan dolgozatokat, amelyek Kant szövevényes hatástörténetének egy-egy epizódjára koncentrálnak. További tizenöt tanulmány már megjelent: ezek a *Kellék* című filozófiai folyóirat 71. számában (*Kant 300*) olvashatók.

A konferencia célja távolról sem Kant „méltatása” volt. Ahogy Adorno írja, a „méltatások” rendszerint azzal az igénnyel fogalmazódnak meg, hogy aki megkérdőjelezhető szerencse folytán később élhet, „az szuverén módon kijelölheti a halott helyét, és ezzel bizonyos mértékben fölébe helyezkedhet.”<sup>1</sup> A szervezőket nem a „méltatások” számára irányadó kérdés vezette, ti. nem az, hogy „mit jelent még” korunkban Kant, hogy „mi élő, és mi holt” a munkásságában. In-

<sup>1</sup> Adorno: *Gesammelte Schriften*, Band 5, 251.

kább fordítva: az a gondolat foglalkoztatta őket, hogy mit jelent még Kant színe előtt a korunk, hogy munkásságának fényében mi élő, és mi holt a mi időnkben. Bízunk abban, hogy az alább következő tanulmányok ennek a kérdésnek a megválaszolásában is továbbsegíthetik Olvasóinkat. Tematikus blokkunk először a kanti filozófia előtörténetét és fogadtatását elemző tanulmányokat tartalmazza, utána következnek a Kant egy-egy témáját és problémáját feldolgozó írások, majd a kanti filozófiát a későbbi áramlatok és más tudományterületek felől vizsgáló értelmezések.

Weiss János *A tiszta ész kritikájának* korai recepcióját – a Christian Garve és Johann Feder recenziójától a *Merkur-leveleken* át Carl Reinhold 1789-ben megjelent nagy könyvéig terjedő, döntő jelentőségű első szakaszt – tekinti át írásában. Egyfelől arra fókuszál, hogy milyen impulzusok ösztönzik Kantot fő műve második, átdolgozott kiadásának publikálására, másfelől azt követi nyomon, hogy e korai értelmezésekben miképpen nyílik meg a bontakozásnak induló német idealizmus hagyománykomplexumának kérdéshorizontja. Czétány György a „transzcendentálé” és a „transzcendentális” kifejezések skolasztikus, illetve wolffianus fogalomtörténete felől közelít *A tiszta ész kritikájához*. Előbb Johannes Duns Scotus, valamint Christian Wolff és Alexander Gottlieb Baumgarten „transzcendentálfilozófiai” koncepcióit ismerteti, majd összeveti őket Kant kritikai filozófiájával. Arra hívja fel a figyelmet, hogy míg a megelőző hagyományokban a transzcendentálék a „létezőre”, addig a kanti kategóriák a „tárgyra” vonatkoznak. Czétány amellettt érvel, hogy ez az első pillantásra jelentéktelennek tűnő distinkció valójában a transzcendentális fordulat egészét magában rejt.

Hankovszky Tamás tanulmányában arra mutat rá, hogy Kant bizonyos értelemben kettős mércét alkalmaz az elméleti és a gyakorlati észszel szemben. Az elméleti észhasználat határait ugyanis „emberi álláspontból” jelöli ki, a gyakorlati ész alaptörvénye ellenben nem emberi álláspontból fogalmazódik meg: az erkölcsi törvény nincs tekintettel arra, hogy emberi lényekhez szól. Hankovszky megvilágító módon elemzi a kétféle észhasználat – avagy Henry E. Allison kifejezéseivel: a megismerés antropocentrikus, illetve az etika teocentrikus modellje – közötti különbségeket. Székely László arra a kérdésre keresi a választ, hogy kanti értelemben véve valóban *a priori*-e az eukleidészi geometria. Preteoretikus térszemléletünk és a geometriai axiómák viszonyát vizsgálva megerősíti Frege vonatkozó alaptételét: térszemléletünk nem kommunikálható, ezért a kérdés nem dönthető el demonstratív módon. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy minden iskolázottság nélkül is megkülönböztetjük a görbét az egyenestől és a merőleget a dőlttől, ez pedig „belső”, *a priori* minták vagy etalonok – Kant terminológiájával: a külső személet tiszta formája – nélkül nem volna lehetséges. Gurka Dezső *A természettudomány metafizikai kiinduló elvei* című, 1786-ban megjelent Kant-műnek a romantikus természetfilozófiákra gyakorolt hatását elemzi írásában. Először az *Anfangsgründe* dualitás- és konstrukciófogalmát, majd ezek schellingi utóéletét mutatja be; a kanti racionális fizika és a schellingi speku-

latív fizika összefüggéseinek feltárása után pedig e hagyományelemek sajátos keveredésére hoz példát Hans Christian Ørsted természetfilozófiai munkássága alapján. Huoranszki Ferenc *A tiszta ész kritikájának* arra az előfeltevésére irányítja a figyelmet, hogy ugyanazon elvek alapozzák meg a rendezett tapasztalat lehetőségét, a természet fogalmát, valamint azt is, hogy miképpen lehetséges természettudomány. Huoranszki szerint e három probléma azonosításával Kant tarthatatlanul leszűkíti az ész mozgásterét a természet megismerését illetően, túlértékeli az érzéki tapasztalat szerepét a tudományos fogalomalkotásban, és elkerülhetetlenné teszi, hogy az objektivitás hagyományos, metafizikai fogalma az objektivitás episztemikus fogalmával cserélődjön fel. A tanulmány konklúziója az, hogy a Kantot megelőző racionalista hagyomány közelebb járt a modern természettudományok filozófiai alapjainak megértéséhez, mint a kanti kritikai filozófia.

Kis Miklós tanulmányában azt tekinti át, hogy milyen hatást gyakorolt a kanti filozófia az utilitarizmus fejlődésére. Az utilitarista etika fő problémáinak vázolása után a kanti morálfilozófiának azokra a mozzanataira – Kant boldogságfogalmára és a mások boldogságának elősegítésével kapcsolatos kötelességeinkre – összpontosít, amelyeket az utilitarista koncepciók is előszeretettel hasznosítottak. Végül összefoglalja, hogy az utilitarizmus miképpen újult meg a 20. század első felében, és milyen szerepet játszott a kanti inspiráció a szabályutilitarizmus létrejöttében. Forczek Ákos olyan Kant-értelmezések hagyományát idézi meg, amelyek a kanti transzcendentális szubjektum társadalmi genezisére fókuszálnak, vagyis arra keresik a választ, hogy milyen társadalmi előfeltételei vannak az emberi tudás *a priori* struktúrájáról alkotott kanti modellnek. E kérdés alapja az a belátás, hogy a gondolkodás absztrakt-kategoriális szerkezete nem valamilyen antropológiai állandó: a rációnak különféle alakváltozatai voltak és vannak, és mindegyikük a történetileg konkrét társadalmi létből „származik”. A tanulmány átfogó képet ad a transzcendentális idealizmus szociogenetikus értelmezéseinek marxista tradíciójáról.

Komorjai László a fogalmiság, az érzékiség, valamint a két szféra kapcsolatát biztosító transzcendentális struktúra elemzésén keresztül először azt vizsgálja, hogyan határozza meg a „sorozat” speciális, szukcesszióknak nevezhető fogalma a tapasztalat, illetve tágabb értelemben az egész tudat fogalmát a kanti filozófiában. Majd arra vállalkozik, hogy a „sorozat” egy új, Cantor elméletében körvonalazódó fogalmára alapozva újrafogalmazza és kiküszöbölje a dedukció kanti problémáit. Marosán Bence Péter mellett érvel, hogy a természetfölöttivel kapcsolatos husserli megközelítésekben mélyen kantianus motívumok is rejlenek. Husserl azzal szembesül, hogy a „legfőbb és végső kérdések” tisztázásához kénytelenek vagyunk elhagyni a lehetséges szemléletek talaját. Mégis úgy ítéli meg, hogy van alapunk olyan „fenomenológiai konstrukciók” kidolgozására, amelyek e végső kérdésekre konkrét válaszokkal szolgálhatnak. Kant és Husserl álláspontját összevetve Marosán arra jut, hogy végső soron mindkét szerző

életműve a „természetfölötti domesztikálására” tett elszánt erőfeszítésként értelmezhető. Schmal Dávid Flórián Merleau-Ponty felől tárgyal egy – a kritikai filozófiában rejlő, az intellektualizmus és empirizmus keveredéséhez vezető – problémát, tudniillik azt, hogy a kritikai program csupán a tapasztalat általános struktúráinak transzcendentális feltételeit tárhatja fel, az egyedi meghatározottságok leírása az empirikus fogalmak státuszának bizonytalansága miatt nehézségekbe ütközik. Meglátása szerint Merleau-Ponty azáltal képes meghaladni ezt a kettősséget, hogy mindenfajta konstitutívna tűnő tiszta szubjektivitást levezetett struktúráként mutat fel, a testet pedig a tapasztalat nem-intellektuális, ám mégis transzcendentális feltételeként írja le.

Lamár Erzsébet Strawson jól ismert kritikájának azt az állítását vitatja, hogy Kant a transzcendentális idealizmus rendszerét megalkotva maga is túllépte az érzékelés és a jelentés határait. Lamár szerint az ún. „jelentésség-elv” inkább Strawson, semmint Kant álláspontját tükrözi. Amellett érvel, hogy Kant a modalitás egy sajátos, kognitív szemantikába ágyazott transzcendentális koncepcióját dolgozta ki, ebből pedig megalapozottan következtethetünk arra, hogy egyfajta modális szemantika legalábbis heurisztikus interpretációs keretet nyújthat a transzcendentális metafizika számára, s hogy a transzcendentális appercepció értelmezhető a tudat kognitív-funkcionális, konkrétan epigenetikus modelljeként. Kékesi Balázs tanulmányában a prediktív elmemodell alapú kogníciókutatás elméleteinek a kanti ismeretelmélettel rokon vonásait mutatja be. A prediktív feldolgozás elmélete szerint az elme – a kanti elméhez hasonlóan – maga rendezi el, konstruálja az általa érzékelt világot, ezek a konstruáló tényezők azonban – a transzcendentális idealizmus centrális téziséstől eltérően – nem tekinthetők *a priori*-nak, hanem a tapasztalás története során elsajátított kognitív sémák: a prediktív feldolgozás paradigmájában használt kifejezéssel *priorok*. Kékesi részletesen ismerteti e koncepciónak a kanti – valamint a hume-i – tapasztalatelmélettel való kapcsolódási és ütközési pontjait, és azt, hogyan aktualizálják a kortárs kognitív tudományok Kant alapvető belátásait.

Varia rovatunk első tanulmányában Kocsis László David Lewis metafilozófiai meggyőződéseit elemzi. Lewis szerint csak abban az esetben tekinthetnénk egy filozófiai elméletet kényszerítő erejűnek, ha a prefilozófiai, avagy *common sense* intuíciók és a filozófiai elméletek között éles határvonalat lehetne húzni. Lewis azonban amellett érvel, hogy noha a filozófiai elméleteknek tiszteletben kell tartani az intuíciókat, ám az intuíciók és az elméletek episztemikus szempontból ugyanazon a szinten vannak: vélemény mindkettő, éppen ezért éles határvonalat sem húzhatunk közéjük. A tanulmány az intuíciók és az elméletek viszonyáról vallott lewisi megfontolásokat Saul Kripke filozófiai elméletalkotással kapcsolatos metodológiai nézetével ütköztetve mutatja be. A második tanulmányban Szummer Csaba és Horváth Lajos a kortárs fenomenológia értelemképződés-fogalmát olyan tapasztalatok elemzése mentén vizsgálja, amelyek nem állnak a predikatív észlelés hatálya alatt. Az ezredforduló után számos fenomenológus

érdeklődését felkeltette a skizofrénia spektrumzavar, a misztikus élmény vagy a vizionárius képzelet (pszichedelikus élmény) tapasztalati tartománya. A tanulmány világos formában mutatja be a három élménytartomány közös elemeit és fenomenológiai jelentőségét, majd a fogalmi tisztázás munkáját az említett élménytartományok közötti különbségek kiemelése révén fejezi be.

Dokumentum rovatunk két fordítást tartalmaz. Plótinosz *Az érzékelésről és az emlékezetről* (IV/6) című értekezése Lautner Péter fordította, a bevezetést és magyarázó jegyzeteket Hangai Attila készítette. Az értekezésben Plótinosz az emlékezetet is a lélek egy kognitív irányultságának tekinti. Nézete szerint a lélek nem úgy tartalmazza az emlékképet, mint az érzékelés maradványát, hanem ráirányul az emlékezet tárgyára. Hasonlóan az érzékeléshez, az emlékezet is ítéletalkotás, amit Plótinosz szerint testi tényezők is befolyásolnak. A rovat második fordítása Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim *Titkos bölcsesség – A világlélek szerepe* című szövege, ami a *De occulta philosophia* című mű II. részének részlete. A szöveget a fordító, Frazer-Imregh Mónika mutatja be és elemzi oly módon, hogy a világlélek és a világsszellem szerepét elemző részt a mű egészének kontextusában helyezi el. Az utolsó fejezet bemutatásában a kommentár rávilágít Agrippa némileg theurgikus jellegű, de mélyen keresztény beágyazottságú céljára, amely az emberi lélek Istenhez való felemelésében áll.

*Fórum* rovatunkban Losoncz Márk tanulmány terjedelmű írásban értékeli és vitatja Szummer Csaba *Spontán értelemképződés módosult tudatállapotokban. Trauma, álm és pszichedelikus élmény* (2023) című könyvének állításait. *Szemle* rovatunkban Rosta Kosztasz elemzése található László Laura *Vég és végtelenség. A narratív lezáratlanság posztmodern motívuma* (2022) című Cogito-díjas könyvéről.

Forczek Ákos – Ullmann Tamás